

~~К. 5817~~

~~П 173919~~

XV 285

ДВОНИ ШЛЯХИ

1929

Поезії. В. Поліщук, О. Лан,
Л. Первомайський, Мих. Сайко,
Май Дніпрович, Абрам Рейзін.
Проза. Іван Франко — *Не спи-
тавши броду*. Гр. Епik — *Зустріч*.
І. Ле — *Голодний степ*. П. Голо-
та — *Бруд*. Ів. Ольбрахт — *Добрий
суддя*. Статті. І. Очинський —
Філософія Чернишевського.
А. Приходько — *Гнат Михайли-
ченко*. М. Доленго — *Проза Ю.
Яновського*. В. Липовий — *В. Ко-
роленко та українське селян-
ство*. А. Вознесенський — *Сучас-
ний білоруський театр*. Є. Ма-
люга — *До XXV-річного ювілею
художника С. І. Слободянюка-
Подольна*. Є. Холостенко — *Я. Ту-
гендхольд*.

№ 2

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

к 5817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2

(71)

3404

~~167~~

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА КДУ
№ 173919

ЛЮТИЙ

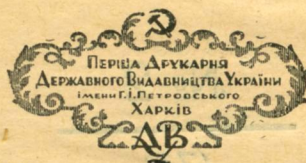
ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

1929

59

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати

ВІСЕСІ

ЗМІСТ

	Стор.
Іван Франко.— Не спитавши броду	5
Валеріян Поліщук.— Нічний корабель	23
„ „ — Жаль	24
Григорій Епik.— Зустріч	25
О. Лан.— Хліб	62
Ів. Ле.— Голодний степ	65
Л. Первомайський.— Ніч на Гран Рю де - Пера	84
„ — Librairie Mondiale	85
Мих. Сайко.— * * * Поезія	86
Петро Голота.— Бруд	87
Май Дніпрович.— Осінні мелодії	104
Абрам Рейзін.— У великому місті	107
Іван Ольбрахт.— Добрий суддя	108
Ів. Очинський.— Філософія Чернишевського	124
А. Приходько.— Гнат Михайличенко	152
М. Доленго.— Проза Ю. Яновського	158
В. Липовий, І. Литвин, Л. Любинець.— В. Г. Короленко й укр. селянство	167
А. Вознесенський.— Сучасний білоруський театр	174
Євген Малюга.— До XXV - тирічного ювілею художника С. І. Слободянюка - Подоляна	194
Є. Холостенко.— Я. О. Тугендхольд	196
Хроніка	199
Бібліографія	215
Серед книжкових новин	235

К. 5817

ІВАН ФРАНКО

НЕ СПИТАВШИ БРОДУ

(НЕДРУКОВАНІ УРИВКИ З НЕВИКІНЧЕНОЇ ПОВІСТІ)

Продовження

— Шляхцянка, — думалось з разу Борисови на вид сеї мізерненької, воздушної панночки, що очевидно виросла без діла і навіть не спосібна була до якої небудь, хоч трохи тяжшої роботи. Єго лікарські погляди на жінчину, як на господиню, на матір будущих поколінь збентежились, коли прирівняти їх до сеї лялечки, мов виточеної з полупрозірчатої процеляни. Але зараз же перша єго розмова з Густею показала єму, що в тій лялечці є жива, чутка душа, що в тій прекрасній головці тліє думка, працює дух, вироблюються переконання. З оповідань Тоня він дізнавався чим раз нових фактів, котрі вказували в Густі й добрий розум і щире серце. Особливо ж глибоко вразив єго вираз Густиного лица в ту хвилию, коли він, до крайности розізлений нелюдским поступком єї брата, вколов єї тим поступком. Той живий румянець єї лица, на котрім від разу спалахнули і обурене на брата і біль над мужиком і жаль до Бориса, ті очи повні сліз, ті дрожачі губи — все те незгладимо вбилося в єго пам'ять. Густя мабуть і не підозрівала, що в тій самій хвили, коли вона почула прилив якоїсь злої ненависти до Бориса, вона на віки заповонила єго серце, кинула в него болем викресану іскру любови.

— Ви пані, не гніваєтесь на мене? — сказав він до неї другого дня, коли ранком після кави нечаяно якось зустрілися самі двоє на ганку.

— Я на вас? — спитала Густя спокійно. — А то за що?

— За вчорашнє прикре слово?

Густя поглянула на него своїми синіми очима, а відтак сказала:

— Признаюсь вам, з разу трохи гнівалася. Навіть не те, навіть думала, що ненавиджу вас.

— Он як, — скрикнув Борис. — А за що, коли вільно спитати?

— За те, що ви зовсім несправедливо образили мене. Хіба ж я можу відповідати за поступки мого брата? Хіба мій патріотизм ту що небудь винен? Як побачите мене, що я б'ю хлопа, або тільки почуєте, що біла кого, сварила на кого або що, то тоді прийдіть до мене і цвікніть мені в очи: чи так патріоти роблять? Але поки того не побачили й не чули, то не маєте права...

Голос єї затремтів і урвався, з очей покотились рісні сльози і вона, закривши лице руками, втікла з ганку до свого покою. Борис стояв, мов ошоломлений, перший раз глибоко привстиданий отсею куколкою, отсею шляхцячкою. В задумі пішов він по саду і надумав доконче перепросити єї. Тільки боявся, що вона після того не покажесь єму на очи, буде уникати зустрінутись з ним де небудь в чотири очи. Але знов помилився. До обіду Густя вийшла і привиталася з Борисом,

мов нічого й не бувало, а по обіді молодіж вийшла в садок на прохід. Борис з Густею йшли в парі поперед усіх.

— Пані, — сказав Борис, — я мушу з цілого серця перепросити вас за те, що образив так тяжко і несправедливо. Ви мали повне право ненавидіти мене.

Густя всміхнулась.

— Ні, пане Борисе, не мала права іменно через те, що ваше чуте покривности з тим людом і любови до него було дужше ображене поступком мого брата. Я знаю, як мене болить, коли хто вразить мое чуте патріотичне. А хлоп для чоловіка з хлопського роду мабуть та-кож свого рода патріотизм. Ну, а почім ви могли знати, що я, дивлячись на поступок брата, не признаю его добрим і справедливим?

— Я повинен був се знати! — скрикнув Борис. — Я ж видів, як уся ваша стать дрожала, і я ніколи не прошу собі того, що посмів в додатку і від себе шпигнути вас. Я був такий роздразнений, що мусів на когось вилити свою жовч. Але для чого ж на вас? Чому не на того, котрий був причиною моєї злости? Е, я не посмів, трусом показався! Не посмів виступити против мужчини, оборонити чоловіка, а зігнав свою злість на слабій і нічого не повинній жінчині. От як мені се діло тепер показуєсь. Ви, пані, мали повне право не то зненавидіти мене, але погорджувати мною!

— Ну, бог з вами, пане, — скрикнула Густя, якось немов зжахнувшись. — що се ви вигадуете! І не думала ніколи нічого подібного!

— Знаю, що ви не подумали, бо знаю, ваш характер, — горячо сказав Борис. — Але так само знаю, що з вашого стану між стома паночками певно дев'ятьдесять і девять так іменно глянули б на се діло.

— Ви дуже строго судите наш стан, — сказала Густя, — а те, що ви мене робите виємком з поміж цілої маси, не знаю, чи вважати компліментом, чи образою.

— Ані одним, ані другим, — скрикнув Борис. — Що найбільше, може бути з мого боку помилкою. Але сего не надіюсь. Досить уважніше приглянутися вам, пані, а надто ще в таких моментах, як я вас бачив, щоб дійти до переконання, що маєш перед собою істоту духом і серцем висшу понад те окружене, серед якого вона знаходиться.

При тих словах Борис спалахнув живим румянцем; ему зробилось якось маркотно, немов ото мимо его волі і відома з уст его вирвалося щось таке, що повинно було спочивати закрите на самім дні серця. Густя також похилила головку і запаленілась, але лице єї покрилось виразом якогось жалю. По хвилевій мовчанці вона підвела на Бориса свої очи і сказала спокійно:

— А прецінь ви вчора закинули міні несвідомість самих елементарних річей з етнографії. Де ж ту моя духовна висшість? Ви помиляєтесь, пане, — я така, як і другі.

— Про се позвольте, пані, мати міні свій власний суд, — відказав Борис. А відомости¹⁾ етнографічні, чи які другі, се діло таке, що за день набути можна. Не про те я говорю, а про загальний стан вашого духовного розвою, про вашу інтелігенцію і ваш характер, про те, що ви вмієте, хоч може й не без труда нераз, підвестись понад звичайні кастові пересуди, не ставите своїй думці тісних і незрушмих границь в роді тої, що вітчизна дана нам від бога, значить, розбирати само повяте єї — просто гріх. Я бачу в вас — принаймі здаєсь міні, що бачу — змаганє до поступу, до розвиваня своїх думок, прояснюваня понять

¹⁾ В рукоп. відомосте.

і симпатій, і вже се робить вас виїмком серед тої заскорузлої і сплячої на своїх традиціях верстви, до котрої належите.

Борис говорив оті слова живо, тепло; але вже спокійно і рівно; він бажав мабуть затерти ними вражінє перших слів і в широкому коментарії розумованім втопити іскру того живого, сердечного чуття, котра проблиснула була в попередніх, коротких словах. Але се йому не вдалося. Густя була женщина з чутєм надто тонко розвиненим, щоб не помітити і у других, де проявляє ся шире чутє, а де воно притьмом маскує ся.

Проходив день за дньом і з Борисом робилося щось таке, як з чоловіком, котрий мало по малу сліпне; кругозір его стісняє ся, стісняє ся,— дальші, посторонні предмети гаснуть і зезають перед его очима, остає ся ще тільки невеличкий світлий кружок, в котрім зоєсереджує ся для него весь світ з его красою і пишнотою, з его безконечним багатством красок і форм, і тоне він в тім кружечку цілим поривом своєї душі, чіпляє ся за него всіми нервами, вливає ся скупими останками колишнього багатства і находить в тих останках більше роскоші, більше радости і покріплення, ніж находив колись в цілїм безмірі окружаючого світа. Таким ясним кружечком серед погасаючого світа стала ся для Бориса Густя. З цілим жаром здорової, непчатої натури віддався він новим для него, щемячим і несказано роскішним вражінням. І сам того не знав, не почував, як в его очах все стратило інтерес і притягаючу силу, що не було нею, не належало до неї, не дотикало єї. І сам він не тямив, що з ним діялось,— бачилось, і не думав ні об чім, бо й не сила була думати: все нутро его повне було відбраних вражінь, повне було єї. Кожде єї слово, єї рух, єї хід, стрій, усміх,— все те живо вбивало ся в Борисів мозок, жило в нім, розростало ся і розмножувало ся, і поза тими живими та всевладними виображеннями не могла зо дна душі підняти ся ніяка думка, ніяка рефлексія. Він ходив, мов в тумані, машинально розмовляв з Тоньом, мовчки вислухував шпиганя пані Трацкої, котра не старалась і скривати своєї до него антипатії,— але що се ему значило? Обіч Трацкої сиділа звичайно Густя, і кождий єї добрий та тихий погляд, кожде слово переважували для Бориса антипатію й ненависть цілого світа. Тільки в розмові з нею оживляв ся, веселів, а очі его блискали дивним огнем. Але Густя чим далі, тим більше ставала здержаною, тим рідше ялось з ним зустрічалась, швидко уривала розпочаті розмови, скоро вони доходили на такі речі, котрі виходили поза звичайну гутірку і могли збудити яку небудь живішу емоцію. І при обіді вона вже не сиділа коло Бориса; між нею а Борисом обібрав собі місце Густав, котрий все сидів повернений до него плечима.

V

Але помимо всеї геніяльності Густавової адміністрації діла батьківського маєтку показались дуже сумні та невтішні. Довгі позатягано значні, проценти від них наросли ще значніші, на робітника годі було спустити ся, то й доходи з господарства ледво покривали потреби; о заощадженю з них на сплату довгів і процентів годі було й думати навіть коли б як найбільше, до всяких можливих границь ограничити власні потреби. Тай ограничити їх не легко було. Правда, великі видатки, які доси йшли на самого Густава, повинні були першого року зменшити ся на скромну суму 500 гульденів,— Густав брав ся вижити у Львові за 1000 гульденів, надіючись при тім з свого уряду ще деяких обривків.

Але за то мусіли побільшитись видатки на Мундзя і Тоня, котрі поступали на університет. Правда, Густав, по часі мудрий, радив давати братам як найменше, забуваючи, кілько сам брав,—але ту спіткав¹⁾ рішучий опір з боку матери, котра й думки тої не допускала, щоб єї Мундзикови могло чого небудь хибувати. Звісно, найбільше при тих переговорах перепадало на горіхи старому Трацкому, в два огні поставленому між двома такими енергічними натурами, як син і жінка.

— О, так,—докоряла мужови пані Трацка,—вже то таке мое ціле жите з тобою! Живеш в отих проклятих горах, як в ямі, ні вийти, ні виїхати! Про товариство хіба по наслиху чуємо! (А брехала, бо всякі мясниці таскала мужа й до Перемишля і до Львова на забави, і дома гості бували). Коли що до чого: не час, душко, робота! То в полі робота, то на тоці робота! А який хосен з тої роботи? От тепер бачимо! Робить, а ні за ним, ні перед ним. Дивиться, а не бачить. В живі очі обкрадають, рабують, рвуть, а він нічого собі! А тепер, коли треба дітям порядне удержанє дати, щоб перед людьми могли показатися, на жебраків не походили—то й нема! Ощадність! Ні, мій милий, є такі видатки, в котрих ощадність буває гріхом!

— Але-ж Милочко,—всякий видаток є гріхом, без котрого можна обійтись, а котрий веде до руїни!

— Можна обійтись! То без видатку на вихованє дітей по твою можна обійтись! Гарний батько, гарний обиватель, нічого сказати!

— Не на вихованє! Чи яж то на вихованє жалую? Посліднє продаж, а на їх вихованє дам. Але не жадай більше, ніж треба. Молоді хлопці повинні привикати до уміркованого, скромного життя. Ні з за чого їм грати ролю великих панів, коли нам руїна грозить.

— О, так! А ми й самі анонсуємо ту руїну, удержуючи наших дітей на жебрацкім хлібу! Ні, сего не буде, поки я жива,—скарикнула пані і, кинувши поглядом глибокої погорди на мужа, вийшла з покою.

Але коли напади матери були більше впливом роздрознення та пристрасної любови до Едмунда та ограничувались на голословних докорах в супроводі погордливих поглядів та охань, то Густав повів діло далеко основніше і глибоше. Поперед всего викопав з гробу минувшину.

— Кажу татови, що так дальше йти не може,—говорив він твердо і спокійно.—Нам грозить цілковита руїна, і то в недовгім часі.

— Щож я тому винен?—болізно скарикнув пан Трацкий, немов неделікатна рука грубо доторкнулась до єго болючої рани.

— А хтож винен, як не тато?—підхапував син—Тато винні, і ніхто більше. Адже ми мали пять прекрасних сел в Конгресівці! Де вони? Коли б вони у нас нині, то нам би не треба корчитись і журитись!

Пан Трацкий зачудуваними і переляканими очима глянув на сина.

— Схаменись, Густаве, що ти говориш! Хіба ж ти не знаєш, для якої справи я приніс сю жертву?

— О, знаю, аж надто добре знаю,—докірливо відказав Густав.—Для такої справи, котра не стоїла й такої жертви!

— Сину, се ж була справа нашої вітчизни!

— Звиніть, татку, що вам заперечу! Се була справа фантастичних мрій кількох шалених голов. А ви, наївні романтики, дали зловитись на ті мрії, блискучі та злудні, як фата моргана! справа вітчизни! Не вже татко не застановилися над тим, що яка ж то вітчизна може бути побудована на руїні своїх власних синів?

¹⁾ В рукоп. спітказ.

— Ей, сину,— твій реалізм трохи задалеко заходить! Щоб він раптом не перейшов в брудний матеріалізм. Жадна свята і велика справа не обійдєть ся без жертв! Покоління, котре не вміє сего зрозуміти і не принесе такої жертви, заслугує на прокляте потомство.

— Прошу татка, тільки без патосу!— холодно замітив Густав.— Говорім з собою, як люде розумні. Татко кажуть: свята і велика справа. Я против того ані слова. Добре, для святої і великої справи всі віддаймо і маєток і кров і жите. Я перший готов. Але справа того повстання!.. Прошу татка сказати мені по щирости, чи татко й доси уважають єї великою і святою?

Пан Трацкий трохи змішався на те категоричне питанє.

— Ну, сину мій,— звісно, в кожній справі треба розрізнити основну ідею і виконанє тої ідеї. Може бути й найкраща, найсвятіша ідея погано виконана.

— Ага!— злобно скрикнув Густав,— признають татко! Погано виконана! Ту тільки заходить таке лихо, що не знати, для кого властиво пішли понесені жертви: чи для святої, чистої ідеї, чи для поганого виконання! Мені здаєсь, що татко давно вже повинні були уяснити собі се питанє. Впрочім не знаю, може й досі таткови се неясне, так я поможу вашій памяті.

Ні за чим шило в мішку крити,— все одно, вилізе. Скажу прямо: купка голодранців, вагабундів та пройдисвітів ошукала вас. Чули тато про ситі мшиці, такі хробачки з солодким соком? Отож мурашка де здибле таку мшицю, то зараз починає єї своїми вусиками лоскотати по животі, поки мшиця не випустить з себе краплину соку; мурашка тут же й висисає єго. От так і вас полоскотали ті голодні та голі емігранти в дуже лоскотливе місце, в ваш хоробливий патріотизм, а ви давай витискати з себе послідні соки! Вітчизна, мовляв, жертви вимагає! А ті голодранці кинулись і пожерли, а вітчизні й понюхати не дали! От вам і вся немудра історія!

— Алеж, сину, ченьже не заперечиш, що не саміж голодранці робили се діло!

— О, певно, що ні! Голодранців була тільки горстка. Горстка та була б в іншій країні і в іншій суспільности зовсім нешкідливим смієм, брудною піною. А у нас сталась на хвилю пануючою! Для чого? Бо найшла для свого панованя тисячі дурнів, божевільних, що за власними мріями світа не бачили, що від малку кормилися не здоровою стравою, а гашишем і опієм, що у нас звеся емігрантською літературою!

— А все таки ті божевільні та п'яні зробили дещо такого, чим і нинішнє здорове покоління могло б похвалитися!— роздразнено сказав батько.

— Ну, що такого? Я якось не чував,— відказав син.

— Ну, хочаб увільнене селян. Адже се в великій мірі наше діло!

— О, славне¹⁾ та величне се діло, нічого сказати,— з іронією сказав Август.— Ні, іменно сего діла тямуща потомність не зможе вам простити! Іменно на тім пункті ліпше б було вам сидіти дома та не рипатись. Ну, скажіть на божу милість, що се ви такого доброго зробили? Розв'язали руки темним рабам, зреклись самі усякої опіки над ними; а віддали їх з руками й ногами на волю і ласку уряду, чиновників, посіпак! Коли се патріотичне діло, то звиніть, що я таким патріотом бути не хочу! Адже тут, перед своїми очима маєте он які

¹⁾ В рукоп. славна.

гарні примірчики, як то гарно відплачуєся той люд за дану ему свободу! Бачили, як щиро, як складно вас рабує та обкрадає! Варто було для его свободи руйнуватися! Ні, я думаю, що варто би було принести жертву, щоб назад взяти его в руки, в добру, тверду школу!

Пан Трацкий сумно похилив голову. Ему здавалось, що удари важкого обуха на прах розбивають ті олтарі, перед котрими він довгі літа молився; що якась немилосерна рука з корінем вириває з его серця дорогі, чисті і світлі чутя, а в пороблені через те рани вливає гірку отрую ненависти та погорди до людей. А та рука, то була рука его власного сина! Але найтяжше було те, що на его страшні слова він не міг найти достаточного сильних замітів, що по его боці були факти, була правда!

— Щож, не перечу,— озвався він слабим голосом,— що много зробилося й не такого, як би було треба, що воля тільки розумному, освіченому чоловікови користна, а нерозумний, темний — до волі зовсім не спосібний. Візьми ему одного пана, він в тійже хвили попаде під владу другого, попаде в нову, ще гіршу неволю! Не перечу сего, але щож тепер робити? Що було, того не вернути! Небезпечно навіть говорити о тім!

— Га, га, га,— засміявся Август,— наївні тато з своїм страхом. Правда іронія! Перед хвилиєю вважали верхом патріотизму — увільняти хлопа, жертви для него, мов для Молоха приносити,— а тепер показуєся, що ви не з патріотизму жертвували, а зо страху, що ви вважали того хлопа диким звірем, котрий леда хвиля може розламати заржавілу крату і пожерти вас самих, як пожирав ваших братів на Мазурщині 1846 року. От і подумали: нехай собі царський уряд бере ті голубці враз з гніздом. Ну, се інше діло, ясне діло! Так би й говорили, тоді й дискусія інша була б. Та ба, коли тоді всі патріотичні фрази пішли б до чорта, а у нас без патріотичних фраз і молоко не скисне, не то що! А коли б так по простоті говорили, то тоді ще виднійше було б, що ви не мали потреби ані права робити тої жертви, а властиво трусливої абдікації з свого традиційного і важного становища. Так, скажу одверто,— увільнене хлопів за причиною шляхти я вважаю не жертвою, не патріотизмом, а трусливою абдікацією шляхти!

Погляд сей був на стільки новий і смілий, що старий Трацкий аж голову підвів і з німим подивом впер зачудувані очі в Густава. А той говорив не зупиняючись, голос его, твердий та жорстокий, помалу підносився, міцнішав і звенів мов сталь, мов могучий рев наближаючоїся з далека течії реакції.

— Нехай тато не дивуються, а тільки пробують подумати. Самі тато признали, що много зробилося не такого, як було треба, то значить по просту, що увільнене хлопів було передчасне, необдумане, глупе,— що для хлопів треба було попередку школи, котра б навчила, приспособила їх бути вільними і користати з тої свободи, не надуживаючи єї. З другого боку я й сам признаю татови, що держати того звіря, хлопа в клітці кріпачтва довше було небезпечно. Але ж уряд сам і без вас розпочав діло его увільнення. Ну, і гарно, нехай би собі увільняв. Діло шляхти повинно було бути — не допомагати ему до того, а постаратися, щоб увільнений хлоп не попав в неволю чужинців, царских чиновників!

— Старатися! Добре тобі говорити! Але як було старатися? Протестувати? Махати па'єм в чоботі?

— То то ж, що ні! Така річ не робиться протестами, а ще менше маханєм шаблею.

— А чим же по твоєму?

— Простим способом: шляхта могла б була не допустити до хлопа царських чиновників, кацапів, коли б була сама поробилася чиновниками! З рук діди́ча-шляхти́ча хлоп був би тоді перейшов прямо в руки чиновника шляхти́ча. З під вла́сти па́трімоніа́льної, підкопа́ної, не́смілої і обло́женої під мо́гучу і ні́чим неограни́чену вла́сть адміністра́ції. Отсе́ була б та шко́ла, в котрі́й хлоп був би навчи́вся користу́вати з сво́боди, не надужи́ваючи є́ї!

Пан Тра́цкий аж рука́ми за́махав, немов відганя́в від себе сю думку, але Гу́став гово́рив да́льше:

— Ну, ну, не ма́хайте! Знаю, що ска́жете: Як же мо́жна йти на службу́ до ката́, ві́тчини, до ти́рана, Моска́ля і т. д. Чува́в сі́ фра́зи і при́знаю́сь ва́м, не чува́в глупі́йших. Не в́же ж ту́ тако́ї велико́ї му́дрости бу́ло тре́ба, щоб не розчо́впати, що рі́ч і́де не о́ службу́ катова́, але о́ службу́ сво́ім власни́м інте́ресам, о́ охоро́ну підста́ви власно́го побиту́. Ба, ні! Декля́мували „O wy nízcy—o wy ciemni!“ спі́вали „Zstap o Polsko, zstap, aniele, w promienistém cielem!“—а на да́лі вийшо́, що в тих „nizkich“ і „ciemnych“, в тих „katach“ z wypranemi od krwi szaty“ польски́й лю́д у́знав сво́го добро́дія, а замі́сть „Polski w promienistém cielem“ зсту́пила ну́жда, емі́грація, ру́їна! От ва́м пло́ди рома́нтичних мрі́й!

Пан Тра́цкий бу́в пода́влений, розби́тий.

— Га, синку,—ска́зав ві́н, зві́шуючи в низ голо́ву,—що́ж робити́? Ми́нувшого́ не ве́рнеш! Слу́хаючи те́бе. при́ходиться́ хі́ба ска́зати́ так, як то́й Ру́син ка́же: Коли́ б то́ я з пе́реду то́й розу́м мав, що́ з за́ду! Не́хай і́ так, що́ ми поми́лялись, робили́ дурни́ці! Одно́ знаю́, що́ ми робили́ їх в найлі́пшій ві́рі. З сво́єї шкі́ри ні́хто не ви́скочить. На́ша пора́ мину́ла, ми всту́паємо́ до гробу́. Тепе́р ва́ша пора́ наста́ла, робі́ть ви, що́ зна́єте, а ми по́глянемо́, що́ з ва́шої робо́ти ви́йде!

— Е, татку́, добро́е ва́м ка́зати: робі́ть ви! Не забу́вайте, що́ ви сво́їми неща́сними поми́лками на́кидали́ на́м таких коло́д по́перек до́роги, що́ коли́ б на́м і́ ні́г не поло́мати, не то́ щоб да́леко за́йти! Розтра́тили́ основни́й фо́нд, лишени́й від ба́тьків, пу́стили ді́тей з то́рбами та́й ка́жуть ї́м: дора́бляйтесь, ді́тоньки, в бо́жий ча́с, а ми подивимо́сь, що́ з ва́шої робо́ти ви́йде! На́м по́перед все́го тре́ба на́правляти́ блу́ди ба́тьків. А́лже ж і́ ту в Га́личині́ шля́хта та́к само́ робила́ і́ да́ла со́бі Ні́мцям та́ Чеха́м ви́рвати з ру́к хло́па разо́м з зе́млею, ви́рвати найси́льні́шу підой́му на́шої́ буду́щину—адміністра́ційну ма́шину! На́ше ді́ло на́правити́ то́й блу́д. Коли́ кра́єва адміністра́ція, су́ди, шко́ли, всі́ у́ряди в кра́ю обса́джені́ буду́ть на́шими лю́дьми, і́ то́ не рома́нтиками, а тве́резими реалі́стами, то́ді тілько́ можна́ бу́де подума́ти о́ ті́м, що́ да́льше робити́. То́ді по́перед все́го хло́п почу́є зно́в над со́бою сво́го при́родного́ па́на, пі́знає пра́вдиві́ гра́ниці сво́єї сво́боди. То́ді немо́жливі́ буду́ть та́кі рабу́нки, як ту́т у ва́с і́шли ці́лими ро́ками, ані́ та́кі засу́ди про́віз рі́яльні́, як о́сь ту́ ба́чу!

При́ тих сло́вах Гу́став вста́в і́ випря́мився, всмі́хнувся наві́ть, бо пе́ред є́го у́явою́ живо́ ма́лювала́сь та́ щасли́ва буду́щина, коли́ блу́д знесе́ня па́нщини бу́де на́правлений і́ під му́дрою ру́кою шля́хетско́ї адміністра́ції хло́п зно́в пі́знає пра́вдиві́ гра́ниці сво́єї сво́боди. А ба́тько мо́вчав по́нури́вшись. Ві́н не зна́в, чи подивля́ти розу́м сво́го си́на, що́ тихе́нько та́ леге́нько та́й у́ложив со́бі ці́лу стрі́йну та́ ло́гічну фі́лософі́ю ка́стових інте́ресів, чи смутити́ся та́ жалувати́ мо́лока, ко́тре ви́кори́мло та́ку прочва́ру.

— Але́ поки́ се́ стане́ся,—кі́нчив Гу́став у́же ла́гідні́йшим, сво́бідним голо́сом,—то́ я б дума́в, що́ й ва́м, ста́ршому́ поко́ліню, а спе́ціа́льно татко́ви, не слі́д би за́клада́ти ру́ки та́ жда́ти з не́ба благода́ги.

— Звісно, що не слід. Але що ж нам, старим романтикам, робити? — гірко якось промовив пан Трацкий.

— Ну, — всміхнувся Густав, — се вже дарма, романтику треба запліт. Наш час реальний, треба й вам реальними очима на світ глядіти. Man muss sich strecken nach den Decken — як Німець каже. Треба тямити, що тепер в житю одиниць і цілих народів основна сила — капітал. Де срібла нема, там усі патріотизми на купі чорта варті. З голим патріотизмом з голоду погинемо, а як в касі будуть міліони, тоді можемо і в патріотизм забавитись.

Сего вже було Трацкому за багато. Він аж тепер ясно побачив, що те, що він уважав високим розумом у свого сина, був простий, огидний цинізм, що ругаєсь над его святощами. Не кажучи й слова більше, він плюнув і вийшов.

Але Густав не унимався. Ніщо не зраджувало его, і він при всякій нагоді не переставав лоточити батька та товкти ему про конечність здобування нових доходів.

— І відки я їх здобуду? Яким способом? — питав батько виведений з терпцю.

— Треба до промислу взятись, — твердив Густав.

— Ех, сину, ніби ти практичний чоловік, а того не знаєш, що до промислу треба осібної науки і голови не такої, як у мене! Промисл то різко, то жидівська річ, а не шляхотска.

— О, впять таки шляхотський пересуд, романтизм, лінивство! Страшно навіть подумати о тім, що міг би прийти час, де б не було коли по пів дня в ганку сидіти курячи люльку, де б треба і тілом і мозгом рушатись, кидатись, працювати! Е, тату, коли вам се страшне, то звісно, нема що й говорити, але в таким разі з гори скажіть собі мат і лягайте до гробу.

— Що ж се ти, сину, в ментори мені накинувся, — озливсь в кінці батько — яким правом смієш мною коверзувати і говорити мені імпертіненції? Чи я лякаюся роботи, се показує ціле мое жите, проведене в труді, і певно в позиточнійшій, ніж твоє. А ти б красше сказав, якими то працями великими та невпинними ти здобув собі право цвікати мені в очи та туряти мене в могилу, ти молокососе, ти дармоїде, тратигрошу ти якийсь! От, глядіть на него, як він до батька промовляє! Дурень один! Ще ждати треба, що б побачити початок твоєї роботи, а ти вже другим за наставника оббираєшся!

— Алеж таточку, — з незрушним спокоєм відповів Густав, — я не хотів вас образити, а коли образив несвідомо, то перепрашаю. Але не в тім діло, таточку! Правда все таки правдою останеться, незалежно від того, хто її говорить. Я ж про себе не кажу, бо сам знаю, що я доси тільки тратив, а не заробляв. Ту діло йшло в загалі о конечности розширення дотеперішної вашої господарки, і я раджу взятись до промислу. Що ж в тім образливого?

— Ну, а до якого ж у біса промислу мені братися? — питав старий.

— Значить, в засаді тато признають справедливість моїх домагань? — радісно підхопив Густав.

— В засаді, ну, в засаді хіба ж можна не признати? Але на практиці, на практиці боюсь, щоб засада не розбилася.

— Ну, мені на разі ні о що більше й не ходило, як тільки о принципіальне признане. Так би татко були й з разу говорили, тоді інше діло. Тепер можна подумати, пошукати і людей попитати, до якого б нам промислу братися.

Вся отся гризня та колотнеча йшла перед приходом Бориса в дім Трацких. За гризнею Густав не забував мов рись наглядати за слугами, робітниками та всякими другими, як він казав, „зłodіяками“. Так і побачив его Борис в перве при тім, як він карав одного такого „зłodіяку“. Люта, німа ненависть проняла его серце на вид тої поганой сцени, то й не диво, що Борис старався уникати з ним розмови, старався навіть не глядіти на него, коли сиділи разом при обіді. Шо по за ідальнею вони не стрічались хіба де случайно, про се й ніщо казати. Густав виходив до господарства або з батьком перечився, ходячи по батьковім кабінеті, а Борис разом з Тоньом або йшли до офіцин, балакали, читали разом, ані то йшли в Стрий купатися та рибу ловити. Раз тільки прийшло між Борисом і Густавом до цікавої розмови. Було се при обіді другого чи третього дня по Борисовім приході. Густав перший, вставляючи монокль в ліве око і окинувши недбалим поглядом Бориса, запитав коротко:

— Ви медик?

— Медик, — відказав Борис.

— На котрім році?

— Другий скінчив.

— Значить, анатомію вже вчили?

— Вчив.

— А скажіть но ви мені, будьте ласка, — я десь то, не знаю від кого, чув, що у хлопа така сама кров, як у пана, і що навіть мозок хлопський має таку саму вагу, як мозок інтелігентного чоловіка? Як властиво ся річ стоїть, — бо я сему не можу вірити!

— І добре робите, що не вірите, — спокійно відказав Борис. — Хлопська кров і від райтпайча потече, а паньська ніколи, хіба від шаблі. Ну, а про мозок, то й говорити нічого. Богато такого, що в паньскім мізку живе як дома, в хлопскім мізку ніколи й поміститися не може.

У всіх, що сиділи при столі, простяглися лица, всім зробилося якось моторошно, бо знали нагульковатий Густавів норов і боялися скандалу. Але помилились грубо. Давного Густава, заведіяки та аранжера скандалів, вже не було на світі, а був холодний, на всі ноги кований політик і адміністратор.

— О, — сказав він відкидаючи монокль, що висів на шовковій тасемочці на груди, і з згідним усміхом обертаючись плечима до Бориса, — так і видно, що свідущий чоловік говорить. — І з осібним натиском підчеркнув те слово: свідущий. У Бориса немов якась ледяна рука серце здавила, здавалось, що воно трісне. Аж позеленів на лиці.

— А ви, позвольте вас спитати, — обернувся він до Густава, — ви правник?

— Так, — відповів Густав, поглядаючи на него через плече.

— А можу запитати вас одну річ?

— Прошу.

— Чи то правда, що між правниками, особливо в Галичині, є такі, котрі піддержують теорію, що за всяку крадіж повинна бути вимірювана кара смерті?

— Не добре вас поінформовано, — сказав строго і докторально Густав. — Не о всяку крадіж ту ходить, а тільки о деяку крадіж в сільскім господарстві. Я сам стою за тим, щоб н. пр. за крадіж коней чи загалом тягла робучого карати смертю. За менші крадіжі, розумієся, крім звороту коштів, по мойому одинока і найвідповідніша кара — палки.

— Дякую за пояснення, — сказав Борис, вклонивсь Густавові і відвернувся до Тоня.

— Ні, я того „гбура“ не хочу більше при столі бачити! — кричала пані Трацка, коли по обіді всі порозходилися з покою, а тільки одна Густя осталась.

— Алез, мамочко, — вступилась Густя, — прецінь же Густав его перший визвав і перший ему грубіяньство сказав.

— Яке грубіяньство, яке? Що про хлопску кров запитався? Овва!

— Нехай і так, що се не грубіяньство, але все таки дуже не делікатне запитане. Аджеж Густав знав, що він хлопський син!

— Овва, ще з ними делікатно обходитися! — скрикнула пані Трацка, — то тоді вже так собі розберуть, що й про респект усякий забудуть.

— Мамочко, та хібаж ви в нім респект утвердите, коли его на рівні з слугами трактуватимете? Адже він не наш слуга, а гість, то треба его як гостя приймати. А при тім все таки слухач університету, хто знає, якої ще кар'єри дійде.

— Говори, адвокат, говори! — сказала, троха лагідніючи і всміхаючись мати. — Цікава я знати, що він тобі дав за те, що ти так за ним обстаєш?

— Мамочко! — сказала з докором Густя і принялась за якусь роботу.

Від тої розмови Густав зовсім ніякої уваги не звертав на Бориса; стрічаючи не дивився на него, не витався з ним, ігнорував его цілковито, немов і не було его в домі. Тай не до Бориса ему було; цілими днями ходив та бродив то по гумні, то по нивах, то по лісі, немов шукаючи, чого не згубив. То він думав над жерелами богацтв, які можуть критися в добрах его батька і хто зна, чи не ждуть тільки смілої та щасливої руки, котра їх відкриє і вичерпає. В тих звичайно самотних вандрівках впала ему в очи одна доволі незвичайна поява. Кілька разів, день по за день він бачив двох брудних, обірваних жидів, так само як він блукаючих довкола села. Щось порпали в землі, микали між травами, стукали паличками по лісових смереках; здавалось, що два лиси мишкують, добичі шукають. З разу Густав не звертав на них уваги, але видаючи їх правильно по кілька разів що дня в різних місцях, він зацікавився ними і підійшов до них ближше. Жиди були зовсім не знакомі ему. Один здоровенний ростом, рудий, пстругльоватий, мовчазливий, з видом грізним та понурим мов у медведя; другий маленький, чорний, з довгими закрученими спіралью пейсами, живий та верткий, з видом хитрим мов у лиса, і троха хромий на ногу.

— Ви що за одні, як зветесь? — коротко і строго, як справдішня власть, спитав Густав.

— Ох, паночку, — покірно і з хитрим усміхом відповів менший жидок, — ми бідні жиди, тутешні. Я зовусь Гава Діамантенбавм, а то мій брат Елькуна.

— Ха, ха, ха! Діамантенбавм! — засміявся Густав. — От іще назва! То у вас певно діаманти на дереві ростуть!

— Ох, бодай пан здорові жартували, — сказав Гава, — ми бідні жиди, не бачили діяменту й на очи, де нам знати, на чім він росте. А зовемось так, бо й наш тато так звався, Гершко Діамантенбавм. Ту в тім селі арендар був, ще за небіжчика пана Косцицкого. А як умер, то ми пішли в світ, — ще ясновельможного панства ту не було, вже тому зо двадцять літ. То тому ясний пан нас і не знають. А ми рахуємось тутешні, то й сюди вернули. Тут у нас і ґрунтик є і стара хата,

що ще тато купив. Ота, що жид Мошко сидів, — его вже нема в селі, забрався позавчера, як ми прийшли.

— Кудиж ви бували через тих двадцять літ?

— Дай боже пану здоров'я, — всюди бували. Служили у добрих людей, заробляли в Бориславі, торгували дечим, всіляко бувало.

— Ну, і щож, не стало вам роботи, чи що, що сюди стяглися?

— Роботи? — Ой, - ой, доброму робітникови все роботи стане. Та що, проше ласки пана, погадали ми собі, що досить блукати по-меже чужими людьми, коли у нас і свій куток є. Що нам служити та вислугуватись, коли ми можемо самі собі бути господарями?

— А, так ви думаєте ту господарювати? Ну, а покутного шиночку заводити не думаєте?

— Ох, борони Боже! — аж скрикнув Гава, — най ясний пан о нас і не думають того! Ми не такі жиди. Ми не боїмось роботи, чи полевої, чи якої хто хоче. До всего звикли. А покутне шинкарство — борони нас, боже! Ми прецінь знаємо, що то не чесно, не по сусідски!

— Ну, вже ви щось такого чесного і сусідського винайдете, того я певний, — сказав Густав. — Ну, але чого ж ви ту, чесні сусіди, по полю випаєте?

— Так собі, проше ласки пана.

— Як то так собі? Якусь же ціль мусите мати?

— Ни, яку би ціль? Ніякісінької. Так собі ходимо, по свіжім повітрі шпаціруємо.

— Ну, не прить же міні тумана в очи, а говоріть по правді, — сказав Густав.

— Щож, проше ясного пана, — я вже виджу, що ясний пан, нівроки, розумний. То й скажу пану по правді. Роздивляємось, чи не можна би ту який гешефт розпочати. Ми на всім розуміємось, і на гандлю, і на копаню нафти, і на лісі, і на каміню. Що пан хочуть, то ми можемо зробити. Ох, а у ясного пана такий славний ліс! Ох, який славний ліс! Дерево таке рівне, як свічки, а здорове, не суковате! Чисто гінтове дерево. Таке дерево то золото, то капітал!

— Говори, мели: капітал, — мов з нехотя буркнув Густав, стараючись укрити своє зацікавлене. — Біс міні з таким капіталом, що его з місця не рушиш. Ну, куди ту его дівати? Тато пару літ сплави посилає до Стрия чи до Журавна, та не оплатилося за роботу.

— Сплави! Ох мій Боже! Таке дерево на сплави! А знають пан? Я пану скажу, я й сам в Журавні деревом торгував. Знають пан, як там іде? Зайду бувало поміж сплави і навибираю собі самого от такого дерева, фاین, цімес дерева, як отсе. Купую клец по 50 кр., звезу і поріжу на кусники, по ліктеви, по сажневи, що найрівнішого, найздоровішого, як скло. Тоді везу его до такої фабрики — ни, така фабричка, що й сам ту можу собі зробити, і за оден такий клец вторгую і 2 і 3 риньські.

— За оден клец! — не міг здержатися Густав, щоб не крикнути. — Щож то за фабрика, що так платить? Що вона з того дерева робить?

— Резонанси до фортеп'янів. Най пан порахують. Я заплатив 50 кр., а взяв 2 риньські, то 400%, а фабрикант поріже і заробить других 400%. Чи не красний заробок, га? А ту у ясного пана такого дерева тільки! Повен ліс, аж проситься.

— Ну, а фабрика така? — питав Густав, котрому жидкова мова аж кров в жилах розбуркала і груди розпирала, мов міцне вино.

— Ві гайст фабричка? Що фабричка? Пусте діло. Млинок, простий водяний млинок, а до валу причепити ремінь, а той ремінь буде

обертати пару циркулярок, — ни, варстат до них, тай по фабричці. Таку штуку ми з братом самі собі зробимо, нізінера нам не треба. А дощечки в паки попакувати, та на сплав, та до Стрия, а там уже залізницею вїо за границю, чи до пана Безендорфера, що фортепiani робить, чи куди там треба.

Густав поглядав то на ліс, що якомсь тужно-сумовито шумів до него з гори, то на жидів, що своїми невеличкими котячими очима слідили і пильнували всіх его рухів, кожного виразу его лица. „Ідея“ Гава була така проста, така природна, такого малого вимагала капіталу для зреалізованя і таке мале крила в собі різико, що ему аж в голові зашуміло, коли догадав про колосальні проценти зисків, про які говорив Гава. Він в душі радувався, що зможе піддати батькови сю ідею¹⁾, попхнути его в так користний спосіб на нову дорогу. Але щоб ще більше дечого вивідати у жидів, він прикинувся зовсім рівнодушним і мов з нехотя сказав:

— Ну, шож, в щасливу годину, робіть гешефт!

— Ясний пан жартують, — сказав кланяючись Гава, — як може жид без пана робити гешефт?

— Ага! То значить, що для жида лиш то гешефт, як може пана обдерти, мов липу з лика. Ну, дякую за ласку!

— Але проше пана, проше пана! Що пан говорять! Най мене бог покарає, коли я так думав! А я думав по божому, по сусідски. Ми би з ясним паном згодилися, контракт зробили, — чи пан би хотіли на співзиск, на спів страту (а яка ту може бути страта?), — чи може пан би пристали нам продавати дерево, яке собі виберемо, а як ні, то ми готові провадити гешефт зовсім на панський рахунок. Ми чесні жиди, роботи не лякаємось, все робимо ясно і не боїмось контролі. У нас як гешефт, то гешефт!

— Гм, подумаємо об тім, — сказав Густав, кинув їм головою на прощанє і пішов, посвистуючи та райтпайчем по повітю намахуючи.

А Гава по его відході тихо, без галасу, але з цілого серця засміявся.

— Га, га, га! Закинув вудку, закинув вудку! — шептав він до брата, потираючи руки. — Побачиш, що дурні гої зловляться навіть на таку глупу принаду. Ти бачив, як ему очи заблискотіли, коли я почав проценти вираховувати? Всі вони однакові. Грошей страх потрібно, раді б хоч з землі викопати, хоч з коліна вилупити, а в голові олію нема! Кидаються на всяке дранте, яке їм покажеш, і думають, що зараз бога за ноги зловлять, одного дня забогатіють. А не знають, дурні гої, що рибак на те тільки рибі червяка кидає, щоб на гачок єї зловити. Побачиш, брате, що й ся рибка не встоїть!

І з радости почав плескати Елькуну по могучих, як двері широких плечах. Елькана тільки всміхався і приймав сі братні пестощі з очевидним вдоволенем, мов боязливий британ, котрому по хребті чи

VI

Втікши від шевця, він якийсь час волочився по Дрогобичі, продаючи в ярмаркові дві сірники, батоги, крайки і деяку другу подріб селянам та селянкам. Всі ті річи давали ему богатші жидівські торговці для розношування, знаючи его справність та проворність, і за розпродажу віддавали ему половину зиску, не рахуючи того, що він

¹⁾ В рукоп. ідеі.

при продаванню візьме понад ціну товару, установлену торговцем. Гава заробляв добре, але торговий день в Дрогобичі тільки оден, а що в оден день заробиш, тим треба було сім день жити, і те за сім день мусіло минуться. От і почав Гава промишляти над іншими жерелами зарібку. Поперед усього він рішив, що держачися самих тільки жидів і перепродуючи у перепродавців, він ніколи не вийде на сухе, бо жида й самі потребують заробити, і видячи его справність, чим раз більше обшипують ему его скупий заробок. От він і надумав удатися прямо до жерела, до тих, що виробляють такі чи інші річи, і від них брати в розпродаж, тай то не фабрикантів шукати, а хлопів. З давна вже він звернув увагу на одного чоловічка, по міщанськи вбраного, що тижня являвся на торзі з чіпцями дуже гарної домашньої роботи. Він усе ходив по дрогсбицькім ринку, поначіплявши тих чіпців на паличку і не кажучи нікому й слова; тільки в ряди-годи вторгує яку шустку, хоч дешево продавав свій товар.

— А що, мамуню,—спитав раз Гава у якоїсь жінки, що тільки що купила чеpecь у того чоловіка, зовсім не торгуючись,—добрі чіпці той чоловік продає?

— Хто? Староміський? О, нема над его чіпці, оден на десять літ стане або й на більше. Я отсе для невістки. Не перший раз у него беру, і ціна у него одна.

— А чомуж так мало у него купують?

— Або я знаю? Бо не жид. До жидів усі йдуть і беруть саме дранте, тай ще наторгувавшись, ледво за таку ціну дістають.

Гава швидко надумався і підійшов прямо до міщанина.

— Помагайбі вам, пане Староміський!—сказав він кланяючись.

Міщанин глянув зачудуваними очима з під сивавих, мохнатих брів на злиденного, обшарпаного жидка, що здоровкався з ним, як зі старим знакомим.

— Тьфу на твого батька клапчастого!—сказав він, сплюнувши,—а ти відки мене знаєш?

— Ни, пане Староміський, хто би вас не знав? Вас, нівроки, усі знають. А по чому чіпчики продаєте?

— По дві шістки, або що?

— Бо я би хотів у вас купити.

— А гій, а тобі на що? Чи для матери твоєї лисої?

— Для матери, чи не для матери, а вам що до того? Кілько їх ту маєте?

— Ще вісім, або що?

— Ни, якіж бо ви! Вісім по дві шустки, то шіснацять шусток. А що зпустите, як усі візьму?

— Тю на твою голову! А на що тобі всіх?

— Що зпустите, як усі візьму?—всм хаючись повторив Гава.

— Та відчепись ти від мене!—скрикнув Староміський,—я не твій дурень, щоб ти з мене кпини собі робив!

— Ну, ну! Хочете дванацять шусток? Ні? Нате вам тринадцять! За всі нараз, готовими грішми. Чого вам треба, маєте возитися з ними ще зо три понеділки, то чи не ліпше від разу готові гроші взяти?

Міщанин подумав і сам собі не довіряв. Такого торгу ему ніколи ще не лучалося. У него була своя сім'я, два сини і три дочки робили на господарстві, а він з старою жінкою плели оті чіпці старосвітським способом і шлялися з ними по торгах та ярмарках, заробляючи по струченню коштів найбільше по ринському, а нераз ледви по яких небудь 20—30 крейцарів на однім торзі. Дуже рідко траплялося так

щоб випродали увесь товар, який було винесуть на торг. А ту нараз якийсь мізерний жидок усе купує.

— Давай чотирнацять.— сказав він.

— Ну, дай, Боже, добрий початок,— сказав Гава і відлічив гроші.— Але давайте все з палицею.

— На що тобі палиці?

— Щоби щастилося.

— Тьфу на твою голову! Бери й палицю.

— Знаєте що,— сказав Гава,— заждіть ви оту в шинку, я вам палицю зараз принесу, я так тільки, в позичку єї.

— Ну, добре — буркнув Староміський, ідучи до шинку, щоб випити склянку пива після такого доброго торгу.— Одурих проклятий жид,— воркотів він сидючи за столом,— і чіпці за песій гріш купив і палиця пропаде.— Та воркотів він се без переконання, так тільки, щоб воркотіти, бо на ділі рад був і торгови і за палицею нічого було жалувати, проста ліскова була, тільки з попроверченими дірочками, куди просилиювались шнурочки, що на них висіли чіпці.

А Гава, діставши чіпці з палицею в свої руки, побіг поміж вози, по торговицях та по підсінях і такого репету наробив, вихваляючи свій товар, що народ ринувся за ним, мов на медведя дивитись. Не минуло й пів години, як розпродав усі чіпці не по 20, а по 25 кр.

— Доброго здоровля вам, пане Староміський,— скрикнув Гава, входячи до шинку.— Ось вам ваша палиця.

— А чіпці де? — запитав Староміський.

— Як то де? — До дому заніс. Знаєте що, може випете ще склянку пива?

— Та випити б то не вадило, але грошей нема. Треба ниток на нові чіпці купувати.

— Ни, вицуйте за мої! А я вам за той час буду щось казати.

— Тю на твій рід запливомізький! Чи омана якась мене сьогодні чіпилася з тим жидом,— буркнув усміхаючись Староміський, поки Гава замовляв пиво.— Ну, що там такого маєш міні сказати? Кажі!

— Я вас хотів запитати: багато ви таких чіпців за тиждень можете зробити?

— Як до потреби. Звичайно робимо по двадцять. Але якби нитки, то й сорок і пятьдесят можна б. Та тільки біда, що мало продаємо, то на якого тристенного їх і робити.

— Знаєте що, робіть ви для мене на другий понеділок пятьдесят. Я всі від вас куплю. По пятнадцять крейцарів за кожний.

— Е-ге, ге! Дешево б ти хотів!

— Ни, але ж я беру всі нараз, то также щось значить. Не потребує по ярмарках волочитися. Вас не обходить нічого, чи буде добрий торг, чи ні, ви маєте своє. А я ще чи продам, чи не продам то бог знає.

— Ну, вже ти б та не продав! Твій предок Юда Скаріотський і Христа продав, а ти б чіпця не продав! Ні, серденько, дай по вісімнадцять чепець на чепець, то згода!

— Але ж змилуйтесь, пане Староміський,— благав Гава,— самі видите, я бідний жидок, сам не раз не маю що їсти, а вам заробок даю. Ну, най буде по шіснацять. Коли хочете, то й завдаток вам дам, щоб мали за що ниток накупити. А знаєте що, робіть через половину: половину чіпців білих, а половину зелених, бо в деяких селах білі носять, то зелених не купують

— Та бо зелені міцніші,— сказав простодушно Староміський.

— От старий дурень! — подумав собі Гава. — Та я як би знав що ті міцніші, а ті слабші, то міцніших ані робив би, ані продавав би, бо се ж міні самому страта. Тота баба хіба не казала, що оден чепець десять літ носить. Значить, через десять літ другого не купить. Тьфу на таку дурну голову. — І додав голосно: — Ви про те не дбайте. котрі слабші, а котрі міцніші, а робіть, як я вас прошу. Я знаю, що ваша робота добра, то й побачу, як воно піде. А як піде добре, то ми з вами зробимо таку згоду, що ви будете собі помаленьку робити та готові гроші брати, а я буду розпродувати. Для вас не буде клопоту, а й міні може дещо капне.

— Чи ще б такому пронозі не капнуло, — воркотів Староміський. — Тебе мабуть мати в кучки породила та ще в слотаві і під окап поклала, то вже добре там на тебе накапало, не бійся! — жартував він.

Вдарили по рукам, і Гава тут же дав Староміському в задатку того гульдена, що заробив на его чіпцях. А на другий тиждень, діставши пів сотні чіпців, він нічого вже не продавав в місті, а рушив з ними по селах. То продаючи, то міняючи за всякі сільські вироби, котрі нераз о кілька хат дальше з зиском перепродував та перемінював, Гава пробігав околиці. Говіркий та верткий, мов вюн, відливий мов гуска в царину, він на все глядів бистрими, зажерливими очима, з усього старався витягти для себе користь. Хлопські домашні промисли, отсе була та криниця, з котрої він задумав черпати повними відрами. До всього він хапався, нічим не гордував, усе му находив приклад, в одній хвили змірковував, де що може придатися і який зиск може принести. Ту виробляли сіти на рибу, там уміли якимись секретними способами красити просте домове полотно на спідниці так, що ніяким окропом тої краски не відпариш, там знов уміла якась баба гарні рукавиці з вовни плести, — всюди мусів Гава встромити свої пальці, всюди вмів пронюхати діло, закупував вироби, перепродував з зиском, і ще замовляв і знов перепродував, і у продаючих і у купуючих держачи в найбільшій секреті, відки що побирає і куди діває, бо знав, що той секрет, то весь его хліб, що як продаючий з купуючим лице в лице зійдуться, то він зробиться лишній і з голоду згине. За такою роботою пройшло кілька літ. Гава плавав в своїх гешефтах, як щука в озері, забираючи чим раз ширші та ширші округи під себе. Якась невгасаюча горячка обхопила его, щось подібне до тої горячки, котра обхапне вояка підчас битви, відбирає ему память і жене в самий найстрашніший огонь, притуплюючи навіть чуте фізичного болю. Оттак і Гава метався по Підгір'ю в ту пору, коли брат его кочував по гірських лісах, роблячи гонти та пускаючи сплави долі ріками. Нераз ему лучались і страти в его гешефтах, але ті страти тільки додавали палу его голові. Мрії о великих багатствах, о опанованню всеї хлопської продукції, о всевладнім панованню на торгах і ярмарках шуміли ему в голові і гнали вічно наперед, мов той гедзь худобину. Его брала нетерпачка, скоро тільки який товар не приносив таких великих зисків, як ему хотілося, і він покидав торгувати ним, хоча б і зі стратою, надіючись надолужити сю страту на іншій товарі. В самім розпалі тої перекупської горячки він в Журавні зустрів Вовкуна, займаючись в ту пору скуповуванем і перепродуванем самого найкрасшого гінтового дерева для фабрики резонансів. Він зараз підбив Вовкуна пристати до него до спілки, тим більше, що Вовкун далеко ліпше від него знався на дереві. Гешефт в Журавні тривав пару літ; в тім часі у кожного з братів набралось вже по пару сот риньських зложеного

гроша. Вовкун, недогадливий та тяжкий на підйом, був би сидів на місці й до віку, тим радше, що запізнався в Журавні з якоюсь жидівочкою, служницею у того фабриканта, котрому вони продавали дерево; жидівочка готова була вийти за него заміж і навіть очевидно старалась его склонити всякими способами, щоб з нею женився. Але Гава пронюхав сю річ і боячись стратити такого пожиточного спільника, як Вовкун, розбив се сватане, представляючи братови всю безкорисність такого гешефту. Він навіть раптом зірвав зносини з фабрикию резонансів і разом з Вовкуном подався в інші сторони. І в сам час, бо фабрика та в місяць по їх відході збанкрутувала, а коли б брати не були заздалегідь від неї відкараскались, то були б певно понесли значні страти. Сей мудрий маневр раз на завсігди утвердив владсть Гави над Вовкуном,—брати дали собі слово ніколи більше не розлучатись.

Вони кинулись в Гуцульщину. Гава знав, що хлопці з околиць Дрогобича та Самбора ходять до Косова та до Кут за сукном на свої гуні. Їм швидко удалось взяти в свої руки всю фабрикацію того сукна, котре й доставлявали хлопам на місце. На тім гешефті за два роки заробили дві тисячі гульденів. Біс підкусив їх заложити з тими грішми суконний sklep в Дрогобичі і за рік вони провалились, стратили всі гроші, ще й до криміналу попались. Висидівши по пару місяців в Самборі, вийшли голі як турецькі святі. Тоді кинулись до Борислава і ту за два роки тяжкого, нужденного життя заробили двісті ринських. Аж тепер пригадали собі своє рідне село і почали розвідувати, що сталося з їх батьківською хатою і ґрунтом. Розвідавшись гаразд, покинули Борислав і пішли в гори.

Дивні якісь, не то радісні, не то сумні, тужливі чуття наповняли груди братів, коли вони зближались до Н. Стали на вершку гори, у стіп котрої лежало село. Вершок був лисий, мохом порослий, але в низу о кількадесять сажнів густою, височенною стіною стояв панський, Н-ський ліс. Ліс той шумів так чаруючо, дихав таким любим холодом, звенів такими різнородними голосами птиць, що брати залюбувались, хоч і як їм не до того було. Їх очі розбігались в низ, але ліс закривав село, тільки в однім місці Стрий блищався брилянтвою пасмою, та на противлежачій полонині череда пестріла.

— А тяміш, Гава, як ми по онтій полонині ходили та в кошарах ночували?

— А тяміш, Куно, як ми в Стрию руками рибу ловили та ніколи зловити не могли?

— А тяміш, Гава, як ми по городах горох крали?

— А тяміш, Куно, як ми, ходячи голодні по загумінках, о тім думали, що то буде, як забагатіємо, і збиралися се село купити?

— А, правда!—скрикнув Вовкун.—Та, Боже мій, як же се давно! І які ми тоді дурні були!

— Дурні, Куно?—А чому дурні?

— Думали, що так легко забагатіти і паном стати.

— А ти хіба вже стратив віру в те, що ми забагатіємо?

— Ег, що й говорити!—сказав понуро Вовкун, махнувши рукою.—Минулося мабуть!

— Ні, не минулося!—якимсь різким, дразливим тоном скрикнув Гава.—Не говори сего, Куно! Навіть думати не смій! Я вірю, і серце мое чує в тій хвили, що ми осягнемо те, о чім тоді думали, що станемося панами сего села!

Вовкун глянув на него і всміхнувся.

— Ну,— сказав він гірко,— грошей у нас як раз тільки, щоб село купувати.

— Дурний ти, Куно,— скрикнув Гава.— Хіба то грішми села купується!

— А чим же?— огризнувся Вовкун,— черепками хіба?

— Розумом, дурню; розумом! А розуму у нас не позичати. Не дармо двадцять літ по світі товклися, горя всякого коштували, всяким способам навчалися. Все те, Куно, тепер придасться. Доси ми термінували, тепер мусимо майстрами зробитись. Розумієш?

— Ну, щож, дай то Господи,— сказав Вовкун похилиючи голову, немов гнувся перед могутчою волею і бистрим розумом свого слаботілого брата.

Спочили і пішли в низ лісовою стежкою. Гава не переставав голосно розвивати свої мрії о тім, що вони повинні досягнути; в слух розводив свої думи і пляни, як заходиться біля хлопів і біля пана, котрого ще і в вічі не знав. Вовкун мовчки йшов позад него, бо стежка була вузька. Нараз на скруті стежки грохнув вистріл і переляканий ранений в ногу Гава покотився в яр. Вовкун кинувся до него, переляканий страшенною тривоگوю,— він думав, що Гава вбитий. Але Гава був живий, тільки дуже переляканий, так що довго не міг прийти до слова. Перше, що він міг вишептати блідими, тремтливими устами, се були слова:

— Куно, то не добрий знак! Най Бог відвертає все лихо!

Але коли зараз опісля появився Тоньо і коли після всяких грізб та комедій жиди від паничів таки дістали два дукати, то Гава знов набрав віри в удачу своїх замірів.

— Ні, таки воно добре буде,— повторяв він раз по раз, штиль-гукаючи опертий о руку Вовкуна та що крок сичачи з болю,— таки воно мусить бути добре! Ті дукати все зле направили. Вони нам принесуть щасте, побачиш, Куно, що принесуть. То пурец стрілив—і заплатив, а то значить, що й батько его буде задумувати на нас якесь лихо і заплатить за те своїм маєтком. От як буде! От як буде!

Гава, як і всі темні жиди, був крайне забобонний і вірив в усікі приміти, то й тепер щасливий був, що таку на вид погану приміту, як постріл на самім вступі в село, зумів вияснити на свою користь.

В селі вони швидко розізналися, старого Мошка випроводили і почали роздивлятися та коріне пускати. Від Мошка вони дізналися все, чого їм треба було, і про найбогатших в селі хлопів і про пана і про попа, дізнались, кільки в кого довгів, які з ким спори та процеси, словом все, що могло бути для них корисне. Гава поліз поміж хати, то відновлюючи давні знакомства, то заводячи нові. Особливо цікаво було їм вийти в близші зносини з двором. В ту пору як раз ціле село гуділо оповіданнями про найстаршого панича, що такий лютий і так кривдить та обдирає людей на кождім кроці. Почав Гава міркувати, як би їм найлегше присусідитись до того всевладного в домі панича, і надумав саме оту штуку з резонансами.

— Побачиш, Куно, що він подасться на сю штуку,— говорив він брату, і не помилився. Зараз на другий день рано з двора прибіг слуга до хати, де жили брати, і запросив їх, щоб ішли до двора, бо пан має з ними щось говорити.

Пан Трацкий сидів в своїм покою на софі і курич люльку, обіч него при бюрку, опершись ліктем о віко, стояв Густав.

— Ви брати Діамантенбавми,— сказав пан Трацкий, кивнувши головою в відповіді на їх глибокий поклін.— Чував про вас від сина. Сідайте, я хотів з вами дещо поговорити.

— Дякуємо пану, ми й постоїмо,—відказав Гава.— А що пан мають казати?

— Та от про той ваш проект, про фабрику резонансів. Ми з сином роздумали, і здаєсь, се не зла штука.

— Ох, ще й яка добра штука!—підхопив Гава.— Ми то пану добре можемо сказати, бо тим займалися. А мій брат тесля, то й фабрику сам збудує.

— Будуть пан кунтенті,—сказав від себе Вовкун, махнувши своєю здоровенною рукою¹⁾, немов обтісував топором дерево.

— Ну, гарно,—сказав Трацкий.— Коли так, то ми ось як зробимо. Будуйте ви фабрику: моє дерево, мій звіз, і помічника дам, що треба буде до роботи. Поки фабрика будуєсь, ви від мене нічого не дістаєте, а як піде в рух, то ви керуєте роботою, я веду контролю і рахунки, а з чистого зиску третина вам, а дві міні. Ну, що, добре я кажу?

Жиди зразу мов оглушені витріщили очі на такі умови, опісля почали між собою щось джеркотіти, далі Гава запитав пана:

— Ну, а вивіз готового товару то також пан беруть на себе?

— А вжеж,—сказав Трацкий.

— Га, троха то тяжко на нас,—сказав, скривившись, Гава,—але що маємо робити? Ми бідні жиди, хотіли б чесною роботою на хліб заробляти, то треба брати заробок, який трафляєся. Пристаємо.

— Ну, коли пристає, то можемо й контракт зробити.

— Який контракт? На що контракт?—скрикнули жиди.

— Ну, се вже звісна річ, такого важного діла годі зачинати, не впевнившись добре,—сказав Трацкий.— Мій син уже нарис такого контракту зробив. Густав, прошу тя, прочитай, може вони не згодяться?

Густав прочитав нарис, в котрім стояли ті самі умови, а за зломане умов накладались строгі кари. Жиди знов погаркотали з собою і пристали.

— От і гарно, будемо спільниками,—сказав Трацкий.— Радую мене, що ми так скоро зійшлися! Ну, тепер ідіть, а по обіді приходьте контракт підписати. Завтра зараз Густав повезе его до Перемишля, скріпить нотаріальним підписом, а там як найшвидше й за роботу приймемся. Та дай Боже в щасливу годину зачати!

— Дай Боже, дай Боже!—сказали кланяючись жиди і пішли зо двору, щось живо між собою гергочучи. Говорив найбільше Гава, так і видно було, що старався об чимось переконати Вовкуна, котрий ішов понуро і час від часу недовірко похитував головою, тільки в ряди-годи пробуркуючи деяке слово.

¹⁾ В рукоп. рукою.

ВАЛЕРІЯН ПОЛІЩУК

І. НІЧНИЙ КОРАБЕЛЬ

(ЗАХІД)

Над Берліном пригашений гул
І приглушене сяйво.
Океан темносиній нависнув, як ніч,
Рідкі зорі забуто мигають,
І літають по всесвіту смуги пасаті
З аеро - маяків:
Там пробіжить парус, як лезо,
Там торкнеться кінцем світляним,
Там полосне хлистом по хмарі,
То аж у землю сиру вріжеться, гляне —
І пішов навкруги у безодні розстать.
Ніч, підбілена знизу сяйвом міських лихтарів,
Темно нависла вгорі.
Тільки зорі забуто мигають,
І літають по всесвіту смуги пасаті
З аеро - маяків.
Над Берліном пригашений гул завміра.
Але — що це? — звільна підводиться дивная нота,
Але — що там? — лірна струна десь розмірно гуде,
І знайомий пропелер жуками хрусткими
Цілу баню небесну наповнив.
Де він?..
— З краю гроно вогнів напливає на місто:
Зеленавий - червоний з боків,
А в невидимій туші птаха - машини
Освітлені вікна кабіни
Пливуть у зеніт.
І на крилах і знизу свідомості цифри
Блиском реклами говорять, —
То новий уночі проплива корабель,
Океан двигтить од роботи моторів.
Так у темному морі
Людина пливе
До нових, осіяних осель.

24/X. 1928. Осло.

II. ЖАЛЬ

(схил)

Пролітали сойки в парі—
Тінь за ними скрізь.
Мій коханий на базарі,
Наче кипарис:

Він служанці хитрій бая
Перстень поніс...
Ах, Фатіма проливає
Водограї сліз.